
PROBLEM ZLA I ZLOĆE

Živan Bezić, Split

UDK: 216
Primljeno 7/2006.

Sažetak*

Sumnja u postojanje zla na svijetu spada u područje fantazije. Zlo je kruta stvarnost svakidašnjice, sporna je samo njegova teoretska narav. Zlo se ne može rastumačiti bez obstojanja dobra, ali tako da se zlo pokazuje kao sjena i manjak dobra. Nisu oni dvije nezavisne ontičke zbilje, a još manje dva existencijalna principa. U svijetu, što ga je stvorilo Absolutno Dobro, nema mjesta za načelo zla. Ako je, osim Boga, trebalo postojati nešto, a ne ništa, stvorovi nisu mogli uživati božansko savršenstvo. No "Bog znade i krivim crtama pisati ravno", pa je svojim križem riješio pitanje zla i grijeha na odkupiteljski način.

Ključne riječi: zlo, dobro, zloća, filozofija, etika, teologija, biće, stvaranje, Bog, savršenstvo.

Postojanje zla je problem koji muči čovjeka kroz čitavu povijest ljudskoga roda. Nema čovjeka na kugli zemaljskoj koji ga nije okušao na vlastitoj koži. To je problem što muči i cijelu povijest filozofije i morala. Njime se bave svi etičari i gotovo svi filozofi. Taj isti problem izaziva pažnju i svih religija svijeta te svaka od njih muku muči s njime.

To je ujedno i najbolniji problem čovječanstva. Ništa nije bolnije od zla što uporno pritišće i dušu i tijelo. Svi od njega i zbog njega zlopatimo i na njemu polažemo životni ispit. Najgore od svega je što je taj problem gotovo nerješiv, a kušnju boli, patnje i zla jedva je moguće nadvladati.

Kad se nalazimo pred tajnom zla (Pavao Taržanin ga zove "mysterium iniquitatis"), nalazimo se pred najtežom životnom zagonetkom, pred šutljivom i misterioznom sfigom.¹

* Prema autorovoj želji u tekstu nisu lektorirane neke njegove pravopisne posebnosti. Uredništvo.

¹ L. Lavelle, *Le Mal et la souffrance*, Plon, Paris, 1951; A. D. Sertillanges, *Le problème du Mal*, Aubes, Paris, 1951-1952; J. Nabert, *Essai sur le Mal*, PUF, Paris, 1955; H. Halter (Hg), *Wie böse ist das Böse?*, Benziger, Zürich, 1988;

Postoji li zlo?

Prvo pitanje u svezi sa zlom – premda ono izgleda malo •udnovato i nevjerojatno – jest pitanje: postoji li zlo uob•e? Postaviti sli•no pitanje u ovoj okrutnoj stvarnosti u kojoj živimo zaista je nešto neobi•no i •udno. Me•utim, postoje ozbiljni mislioci i u•enjaci koji ga postavljaju.²

Najpoznatiji primjer takve sumnje jest etolog K. Lorenz. On je napisao glasovito djelo "Takozvano zlo" (Das sogenannte Böse, München, 1974). Već iz naslova razvidna je njegova misao: zlo u sebi ne postoji, a ono što mi tako nazivamo uobće nije zlo, već ljudska potreba samoobrane i borbe za životni obstanak. U toj nam je borbi potrebna i agresija bez koje ne bismo mogli preživjeti. Ona je genetski programirana u nama i nije nikakvo zlo. Do istoga zaključka dolaze i behavioristi, samo što oni polaze s drugog stajališta, tvrdeći da je čovjek programiran izvana, tj. okolišno, te da su njegovi čini jedino reakcija na okolišne stimulanse, što je sasvim prirodno i u čemu nema zla.³

Fenomen zla smatraju prividnim i evolucionisti. Po njima se evolucija kreće razvojno i progresivno prema boljemu i savršenijemu, a zlo je samo nuzprodukt koji se uzput rađa i uklanja. U svojim pokušajima i mutacijama mutand uvijek ne uspijeva te stalno traži bolje putove. U krajnjoj liniji, i materijalizam zastupa prividno zlo smatrajući materiju strukturiranom pozitivno, pa ona i u slučaju kaosa proizvodi dobre rezultate uz neizbježive promašaje.

Zlo zapravo poriču i oni filozofi koji zastupaju idealističku i optimističku viziju svijeta. Još od Platona idealisti smatraju ideje temeljem svijeta. Ideja je pralik po kojemu je skrojen univerzum, a zlo je samo njegov izopačeni pralik ili sjena. Toj se struji pridružuju i pretjerani optimisti (kao Leibniz), smatrajući da je ovaj svijet najbolji od svih mogućih svjetova uz neke neminovne nedostatke, te da na

R. Gaita, *Good and evil*. Macmillan, London, 1991.; A. P. Bos, *Le problème du Mal*, PUF, Paris, 1992.; M. L. Peterson, ed. *The Problem of Evil*, Notre Dame Univ. Pr., Notre Dame, 1992.; E. Borne, *Le problème du mal*, PUF, Paris, 1992.

² L. Cristiani, *Actualité de Satan*, Centurion, Paris, 1954.; A. Bohm, *Epoche des Teufels*, Kilpes, Stuttgart, 1995.; J. Vogel, *Faut-il croire au diable?* Paris, 1968.; D. Black, *The social structure of right and wrong*, Academic Press, S. Diego, 1993.; J. Kekes, *Facing Evil*, Princeton Univ. Pr., Princeton, 1993.; O. Thomson, *The History of Sin*, Canongate Press, Edinburgh, 1993.; A. Schuller (Hg), *Die andere Kraft*, Akademik Verlag, Berlin, 1993.; G. Galzani, *Creazione e male del cosmo*, Messaggero, Padova, 1995.

³ B. F. Skinner, *Beyond Freedom and Dignity*, Knopf, N. York, 1971.

stvarnost treba gledati s njegove "ljepše strane", a ljudski je zadatak uvijek stajati na strani dobra. Optimistička teorija traži "na trnju ruže" (nikako obratno!), a praxa se drži rumunjske poslovice: "Zlo je sa zlom, još je gore bez njega."

Ontološko postojanje zla niječu i radikalni esencijalisti. Za njih zlo ne postoji na isti način kao i dobro. Dobro je samostalna ontička substancija, a zlo to nije.

Ono je parazit na tijelu dobra, poput neke vrste tumora, ili pak njegov defekt, odnosno manjak. Stoga, makar teoretski ne postoji, ipak u praksi truje sokove dobra. Zlo je zapravo više fenomen negoli numen.

Čak su i neki teolozi posumnjali u obstojnost zla poričući postojanje sotone kao živog simbola zla (H. Haag, *Abschied von Teufel*, 8. izd. Benziger, Einsiedler, 1990). Kako je sotona, po Kristovim riječima, utjelovljenje zla, otac laži i grijeha te vladar ovoga svijeta, njegovim će nestankom nestati i carstvo zla. Prema Baudelaireu najuspjelija sotonska laž je puštanje glasine kako ga više nema. Na taj način može mirno nastaviti svoju rabotu započetu već na početku svijeta (zmija u Edenu). Uzalud nam Krist govori o zlu i zlome (obsjednutost, kukolj), uporno je napastovao i samog Otkupitelja.

U borbi protiv gnostika sveti oci često iztiču ulogu zla u ljudskom životu. No ipak će sve završiti dobro dolaskom kraljevstva Božjega (Tertulijan: apokatastaza). Povijest srednjega vijeka prožeta je stalnim vojevanjem sa zlom i njegovim začetnikom, što je poslije Goethe sjajno prikazao u svome Faustu. Ni u naše moderno vrijeme đavao nije nestao s pozornice svijeta (okultizam, spiritizam, magija, sotonizam).

Nažalost, o stvarnom postojanju zla i zlih ljudi govori nam svakodnevno izkustvo. Svuda oko nas izbijaju prirodne katastrofe (potresi, vulkani, tsunamiji), počinjaju se zlodjela nad pojedincima (zločini, ubojstva, pljačke, preljubi, perverzности) i nad rasama, narodima i manjinama (rasizam, nacizam, genocid, robstvo, izrabljivanje, tiranija, gaženje ljudskih prava i sl.). Politika je danas postala sinonim za laž, podvale, varanje i diplomatske trikove. Evo jedan primjer iz politike: u XX. st. samo su komunisti pobili više od sto milijuna ljudi, a sjetimo se i našeg Bleiburga! Sedam smrtnih grijeha samo su jedan maleni isječak nemorala što vlada svijetom. Još uvijek gori plamen rata u Palestini, Čečeniji, Iraku, Africi i na Balkanu, uz fanatički "džihad" na cijelom planetu.⁴

⁴ "Perversi difficile corriguntur et stultorum infinitus est numerus" (Prop 1,15).

A kada se je i odakle pojavilo zlo na svijetu? Nedavno preminuli protest. teolog i hermeneutičar P. Ricoeur predstavlja četiri "mita" o postanku zla:

- mit kaosa iz kojeg je nastao kozmos. Kaos je zlo, kozmos je dobro,
- mit pada. Bog je stvorio svijet dobrim, đavao i čovjek su u nj unijeli zlo,
- mit sudbine, koja se je tragično nametnula čovječanstvu,
- mit dualizma. Dvojstvo duše i tijela, duha i materije posljedica je dvaju principa: dobra i zla.⁵

Je li mit istina? O tome sumnja i Ricoeur, a i mi sami. U svakom slučaju nije laž. U njemu se krije istinita jezgra koja nije doslovce istinita niti precizna znanost, ali je razumski pouzdana. Mit je prerusena istina. Međutim, istinitost mita postavlja pred nas daleko važnije i konkretnije pitanje: čijom je krivnjom došlo zlo na svijet? Ako je Bog svemoguć i dobar, nije li upravo on krivac za pojavu zla? To je nemoguće, jer on je svijet stvorio dobrim, ali ga nije mogao stvoriti božanskim, tj. savršenim. Stoga je odmah slabom čovjeku poslao upomoć svoga sina, koji se je utjelovio u liku čovjeka i na križu ga odkupio od zla. Je li onda otac zla sam sotona? Velikim dijelom jest, jer je odpao od Dobra i priklonio se zlu te postao napasnikom i zavodnikom. Stoga je i dobio ime διάβολος.

Tko je onda najveći sukrivac? Nažalost čovjek, mi sami. Dakako, nismo odgovorni za prirodne nesreće i tjelesne slaboće (premda donekle jesmo: ekološke zlorabe, zaslužene bolesti), ali za sve čudoredne mane i grijehes jesmo. Našom se krivnjom ljudski ethos sve više spušta s razine etike na razinu etologije i zoologije. S razloga osobne krivnje muči nas grizodušje savjesti, što su je poznavali već i davni pogani: "Nemo malus felix!" (Juvenal 4,8). Kad bi ljudi bili pametni, barem oni koji jesu razboriti, mogli bi nešto naučiti i od vlastitih grješaka, prema poslovcu "errando discimus", jer "quod nocet, docet". Tomina nevjera, primjerice, više nam je pomogla nego vjera ostalih apostola. Pa i nad grijesima vjernika Crkva kliče na Veliku subotu zbog Isusova križa "O felix culpa!"

Da se može bolje upoznati "tajnu zla", potrebno je spoznati i njegovu narav. Filozof Leibniz nam je ukazao na tri sloja ili vrste zla:

⁵ O. Ricoeur, Philosophie de la volonté, Montaigne, Paris, 1960., str. 153-165.

1. fizičko zlo (*malum physicum*) što se javlja na razini stvari i prirode. Zbiva se zbog nesavršenosti stvorova, bez ičije krivice. To su prirodne katastrofe i tjelesne slabobe.

2. metafizičko zlo (*m. metaphysicum*). Sve je izvan Boga nesavršeno i kontingentno te stoga podložno zlu i nedostatcima.

3. ćudoredno zlo (*m. morale*), uzrokovano po ćovjeku svojevoljnim odabirom, kao posljedica ljudske krivnje i grijeha.

Kako vidimo, zlo nažalost postoji na više razina i u mnogim oblicima.

Što je zlo?

Ako zlo postoji, a upravo smo vidjeli da postoji, onda ono j e s t nešto, ali š t o? Što je to što nazivamo zlim?⁶ Pokušajmo saznati.

Je li to neka stvar? Ako stvar uzmemo u znaćenju nekoga konkretnog i materijalnog predmeta, onda zlo nije nikakva stvar. No, kako zlo ipak postoji, jest neka stvarnost. Nije stvar, ali jest stvarnost. Bolna, zlokobna, zlotvorna i nemila stvarnost, a ne iluzija. Nu u ćemu se ta stvarnost sastoji?

Je li zlo neka pojava? Pojava jest jer se bjelodano javlja i svima je oćevidna. Ipak iza svake pojave i fenomena stoji netko ili nešto što je nosilac te pojave. Ako je zlo dakle fenomen, što je njegov numen? Što se iza njega krije, što je njegov podmet ili substancija?

Je li zlo nekakav događaj ili zbivanje? Svakako, jer to je sve ono što se zbiva u prostoru i vremenu. Da se mnoga zla događaju svaki dan, to je ćinjenica. No iza svake ćinjenice mora stajati i neki ćinitelj, ćinbenik ili faktor.

Je li onda zlo neka osoba? Obićno se drži da je to sotona (ćavao, vrag, demon, starohrvatski Ćrt). Englezi tvrde: "Evil is devil". Nema sumnje da je tvorac zla i ujedno njegovo utjelovljenje sotona. No ipak valja razlikovati poćinitelja i njegovo djelo. Osoba je poćinitelj, ali ona nije to isto zlo. Jednako vrijedi i za ljude, ćavolske suradnike.⁷

⁶ G. Sovereigo, *Senso di colpa*, LDC, Leumann-Torino, 1980.; A. Koepcke-Duttler (Hg), *Schuld-Strafe-Versöhnung*, Grünewald, Mainz, 1990.; R. Grimm, *Senso di colpa e perdono*, Claudiana, Torino, 1992.; G. Haeffner (Hg), *Schuld und Schuldbewältigung*, Patmos, Düsseldorf, 1993.

⁷ Nedavno su sotonisti pokušali snimiti svoj film u Solinu, na grobovima svetih kršć. mućenika. Premda im to nije uspjelo (zbog reakcije vjernika), zar se tim pokušajem nisu poistovjetili sa svojim ocem laži te i sami postali zlotvori? Takav

Onaj koji čini zlo postaje zlo-činac, ali ne i samo to zlo. On je zao, no nije zlo. I u slučaju da je samo njegov sudionik, ne postaje zlo, već činbenik tog zla. Pa i onda kad poriče demone, on sam preuzima njihovu ulogu.⁸

Te nas spoznaje tjeraju na daljnje produblјivanje pojma zla. Ako nisu zlo ni demoni ni ljudi, je li ono ipak neko biće kad već postoji? Prije odgovora moramo znati da sva bića na svijetu nisu istovjetna. Neka su konkretna, stvarna ili opredmećena (*ens reale, realia*). Zlo nije takvo. Ono naime ne postoji kao tvarni predmet niti postvareno biće. Neka su bića znakovita (*ens symbolicum*), ali ona tek predstavljaju neku stvarnost. Napokon, neka su bića samo mišljena, no ne umišljena (*ens rationis*), ali "cum fundamento in re", tj. nisu izmišljotina, već utemeljena na nekoj stvarnosti. Premda mogu imati izvor u zlome i očite zle posljedice, nisu samostojna bića niti substancije, već samo njihovi akcidenti. Zlo dakle može imati ne puni entitet, nego samo posljedični.

A može li se zlo podvesti pod pojam bitka? Nipošto, jer ako zlo nije stvarno biće, ne može biti ni bitak, koji je temelj svih bića. Zlo nije "res in se subsistens", ono nema obstanak ni u sebi ni po sebi, ono je tek akcident ili prigodak. Ono nije zasebna zbilja, nije jedina zbilja, a još manje absolutna zbilja, jer onda dobra ne bi ni bilo. Premda je Edita Stein za zlo upotrijebila izraz "bitak", nazvala ga je bitkom sasvim suprotnim pravoj naravi bitka (koji je samo dobro) ili doslovce "izvrnuti bitak", dakle naopaki bitak, što konačno znači ne-bitak.

Zbog toga nije izpravna često rabljena sintagma "dobro i zlo". Tako izrečena mogla bi se shvatiti kao da su dobro i zlo dva jednako vrijedna pola stvarnosti, dapače i komplementarna. Među njima bi se moglo birati po volji i potrebi. No, nije tako, točno je upravo obrnuto i suprotno. Dobro i zlo su dva kontrarna pojma, ne-pomirljiva u sebi i u ontologiji. Nisu na istoj razini i među njima nema suživota. Stoga je točnije govoriti "dobro ili zlo". I još bolje: zlo u sjeni dobra.

Prema tome, može li zlo biti ontološko načelo, filozofski princip ili moralna norma? Ni u kom slučaju jer nije bitak, dapače je sušta

je slučaj objasnio Francesco Gaetani još prije 60 godina riječima: "Il diavolo non è il puro male, perchè in quanto è un essere, uno spirito, una intelligenza e bene, non male". (F. Gaetani, *La provvidenza divina*, Napoli-Roma, 1941., str. 107).

⁸ Njemački psihoterapeut Th. Seifert smatra zločince tipa Adolfa Eichmanna neljudskim spodobama, koje bi trebalo raketom izbaciti sa zemaljske kugle. U redu, ali kako izbaciti Eichmanna iz mnogih ljudskih srdaca koja su spremna na slične zločine!?

opreka bitka. Zlo ni na koji način ne može biti načelo etike. Zlom se ona ne može nikako opravdati, nego samo pokopati. Zlo ne može biti principom ponašanja, jer je ono odreka svakog dobra, ono vodi u moralno rasulo, ćudoredni kaos i crno sotonstvo. Načelni izbor zla bio bi opaki i naopaki izbor Lucifera, zavodljivog svjetlonoše. Takav izbor može prihvatiti jedino izopačeni um prema riječima pjesnika Blacka: "Reason is Satan."

A što nam o zlu kaže ljudski jezik kao odraz misli? Korijen riječi zlo nalazimo u praslavenske liku zal (još uvijek živom u čakavici), zla, zlo. Zal ili zao je onaj koji je sklon zlu i koji ga čini te je stoga loš, opak, pakostan ili hud (sačuvan u hrvatskoj hudobi i slovenskome hudiču). Često se rabi kao atribut: zla kob, zla krv, zao čas, zlo doba, zlo oko, zli jezici i sl. Onaj koji čini zlo je zlikovac, zločinac i zlotvor. Prakorijen našega pridjeva je u indoeuropskome "ghuel", gdje dvoglas gh mi izgovaramo kao z, stoga zal.

Sama imenica z l o može imati nekoliko slojevitih značenja:

1. kao pojam označuje ono što nije dobro, što je protivno dobru, nešto negativno, odbojno, odurno, neugodno, opako i naopako,
2. kao čin je zlo-čin(stvo), zlo-djelo, ne-djelo, opreka dobru, protimba moralu,
3. kao događaj ukazuje na ne-sreću, ne-volju, ne-zgodu, tragediju, ozljedu i neku katastrofu uobće,
4. kao osjećaj izkazuje bol(est), ne-ugodu, patnju (bolesnik veli: zlo mi je), zlovolju zloradost, zloćudnost, mržnju i razna psihopatska stanja,
5. kao osoba je utjelovljeno u zlo-duhu (vrag, sotona, đavao, demon), hudobi i hudiču.

Abstraktna imenica zloća jest svojstvo zla, osobina zloga. Ona otkriva narav i bit zla a očituje se u "zločestom" subjektu. Izrazito zla ćud se izriče nazivkom zloba, a pokazatelji su joj naklonost zlu, nagon zloće, zla volja, zla namjera, zloradost, zlobnost, pakost i opačina, što su sve (ne)moralne kategorije, a ne samo jezične. Nosilac zlobe je zlobnik, što može biti i zlokobnik. Zloraba ili zloporaba je zloupotreba dobrog ili neutralnog čina u zle svrhe i one se obično zovu manipulacija.

Zlo je nijekanje dobroće, zloća je nijekanje dobrote a zloba je afirmacija zla i zloće. Tako se rječnik zla penje na razinu etičkog metajezika.

Zlo postoji samo u odnosu na dobro

A što nam metajezik veli o zlu i njegovim odnosima? Glavni mu je poučak da se zlo može razumjeti jedino u odnosu i kontekstu dobra. Ovo je paradigma za naše vrednovanje i ponašanje.

Prema tome, da bismo bolje shvatili zlo, moramo prije svega upoznati dobro. Što je, dakle, dobro?⁹ O toj temi postoje različite teorije. Prva glasi: dobro je sve što postoji. No, po toj formulaciji i zlo bi bilo dobro jer i ono postoji. Stoga se gornjoj tvrdnji obično dodaju uvjeti a) dobro je ako odgovara svojoj svrsi (metafizički uvjet), b) ako je u skladu s prostorom i vremenom u kojem postoji (fizički uvjet).¹⁰ Na te uvjete dobroće osvrnut ćemo se kasnije.

Ako je dobro sve što postoji, onda je posebno dobro sve što je živo, dakle sam život. Živa bića vole živjeti i nagoni ih čuvaju svoj život. Ljudska ga bića cijene nadasve. Napose ga naglašava filozofija vitalizma i existencijalizma. Za život se bore čak i oni koje smatramo "nesretnicima" kao npr. bolesnici, hendikepirani i logoraši. Jedan od logoraša, pastor i etičar, piše: "Dobrota nije jedna odlika života, nego život sam. Biti dobar znači živjeti."¹¹

Drugi opet smatraju život dobrim samo ako je sretan. Sreća (eudaimonia) je bitna za dobroću i kakvoću života. A što je ljudima sreća? Nekima je to duševni i naročito tjelesni užitek (hedonizam), nekima izvlačenje koristi iz svega s čime se sretnu (utilitarizam) te naročito posjedovanje ekonomskih dobara (materijalizam, plutokracija). Nekima pak udare u glavu naslovi, čast, vlast i moć (kratofilija, oholost i taština).

Plemenitim dušama imponira duhovnost, umjetnost i svijet ideja. Stoga je Platon izricao ideju uzvišenoga, duhovnoga, božanskoga i

⁹ J. Pieper, *Wirklichkeit und das Gute*. 7. izd. Kösel, München, 1964.; E. Farley, *Good and Evil*, Fortres Press, Minneapolis, 1990.; C. Cardona, *Metafisica del bene e del male*, Ares, Milano, 1991.; J. M. Trau, *The co-existence of God and evil*, Lang, N. York, 1991.; E. Agazzi, *Il bene, il male e la scienza*, Rusconi, Milano, 1992.; R. Petrella, *Il bene comune*, Diabasis, Reggio Emilia, 1997.; Vl. Solovjev, *La justification du bien*, Slatkine, Genève, 1997.; Ph. Foot, *Die Natur des Guten*, Suhrkamp, Frankfurt, 2004.

¹⁰ Postojati u prostoru dolazi od gl. "sterati se" i nalaziti se na pravome mjestu, što upozoruje na prostornu dimenziju stvari. Korijen riječi dobar potječe od im. doba s nastavkom "r". I srodni pridjevi upućuju na vremensku dimenziju dobra: udoban, podoban, ugodan, zgodan, pogodan (od im. "god"), a protivno je dobru: nepogodan, neudoban, nepodoban, nezgodan, neugodan, te im. spodoba.

¹¹ D. Bonhoeffer, *Etica*, 3. izd. Bompiani, Milano, 1989., str. 187.

stvaralačkoga što jedino mogu usrećiti. Aristotel je cijenio sve što je lijepo, kreposno i svrhovito (Nikomahova etika). Najveće je dobro kada čovjek postigne konačnu svrhu svoga života. Tu su misao prihvatili i svi kršćanski mislioci i etičari. Hobs je kasnije prizemljio ideju dobra na puki objekt naših želja i ciljeva. Modernisti su istinsko dobro iznevjerili sve do absurda nihilizma.

Umjesto termina dobro suvremeni etičari preferiraju riječ vrednote, odnosno vrijednost. Dok se dobru pridaje objektivna vrijednost i cijeni se dobro u samome sebi, naš se naraštaj više zanima za dobro koje je korisno čovjeku i time iztječe subjektivnu vrijednost dobra. Takav subjektivizam nam je iznjedrio posebnu nauku o vrednotama (axiologija). Max Scheler definira dobro kao "vrijednost u sferi htijenja koja se pojavljuje u realiziranju jedne pozitivne vrednote. Zlo je vrijednost u sferi htijenja koja se pojavljuje u realizaciji jedne negativne vrednote".¹² Schelerova je definicija proturječna jer zlo naziva vrijednošću, a ono nikada ne može biti vrednota ni kao cilj ni kao sredstvo.

Iz ove razprave o odnosu zla naspram dobra valja naglasiti veličinu dobra u njegovu objektivnom vrednovanju, a ne samo u subjektivnome. Čovjek se u svojim težnjama može prevariti, a objektivna je istina ona koja mora usrećiti sva bića i koja se ostvaruju u konačnom postizanju svačije svrhe. Stvar je dobra ako izpunjava svrhu svog postojanja (pero kad piše, peč kada grije, žarulja koja svijetli i sl.), inače je loša. Ljudsko se dobro postiže jedino u prilagodbi Absolutnom dobru. Sva su ostala dobra relativna, vrijednost dobivaju po svojoj relaciji s Absolutnim.

A što je to Absolutno dobro? To je ono što zovemo Vrhovno dobro ili *Summum bonum*, no ono nije nešto bezlično ili kakva bezdušna energija, već živo i osobno biće koje vjernici zovu Bogom (*Summus Bonus*). Tako misli izkusni državnik i veliki mislilac Ambrozije: "Nemo enim bonus nisi unus Deus, quod ergo bonum divinum et quod divinum bonum."¹³ Kad je stvarao svijet, sve je bilo "valde bene" (Post 1,31). Iz njegove nam ruke dolazi svako dobro i samo dobro. No, zbog nesavršenosti stvorova, uz dobro se je pojavio i njegov manjak s đavolskim napastovanjem što je urodilo protimbom dobru i pojavom zla.

Stoga od izkona postoji napetost i borba između dobra i zla. U toj nam je borbi priskočio u pomoć i sam Stvoritelj i poslao na

¹² M. Scheler, *Formalismus in der Ethik*, 4. izd., Bern, 1954., str. 49.

¹³ Ambrosius, *De fuga mundi*, Cap. 7. 44.

zemlju "trpećeg Pravednika", tj. Mesiju Krista, da bude supatnik sa svima nama. Mi svi s njime sudjelujemo na bojnom polju dobra i zla i u toj borbi nitko ne smije izostati, jer bi takav izostanak već bio zlo. Ništa ne činiti u prilog dobru znači zlo činiti i nalaziti se na strani zla. Naš nam razum i srce govore da će ta dugotrajna borba ipak završiti pobjedom Dobra, kako i veli engleski pjesnik: "Good will triumph over evil, God will triumph over devil."

U toj borbi etički imperativ glasi: 1) uvijek izbjegavati zlo, 2) vazda činiti dobro! Ta dva etička aksioma sv. Pavao je sažeo u jednu rečenicu: "Noli vinci a malo, sed vince in bono malum" (Rim 12,21). Teorija zla u svojim ekstremnim oblicima tvrdi da je zlo samostalan bitak oprečan dobru, princip ravan dobru, nadmetanje materije i duha, svjetla i tame (dualizam, manihejstvo, bogomilstvo). U svemiru vlada dvostrukost, a ne jedinstvo. Ako je tako, onda je naša sudbina zapečaćena zauvijek. Ne izplati se nikakva borba.

A kako se dobro i zlo (s)nalaze u jezičnom korpusu? U sanskritu je korijen dobra "dhab", tj. ono što pristaje i što nečemu pripada (tj. odgovara svojoj svrsi), a zla u pridjevu "duš" i imenici "doša", što označuju manjak dobra. U litavskome je dobro "daba", što je u praslavenskome "doba". Kad je to doba steklo još nastavak "r", dobili smo lexike: dobar, dobro, dobrota, te još udoban, podoban, pogodan, zgodan, prigodan (sve od im. God=dob), a protivno je grdoba.

U grčkome je dobro τὸ ἀγαθόν, ἢ ἀγαθία tj. divota, dobrota, čestitost i plemenitost, čemu je sličan pridjev ἄγιος= svet. Semantički su im blizu pridjev ἀριστός (izvrstan) i καλός (lijep), odakle složeniца καλοκαγαθία (sinteza svega pozitivnoga). Suprotnost dobru su ἡ κακή, κακία, κακός (zlo, zloća, pokvarenost). U latinskome bonum, bonus 3 i bonitas naznačuju čudoredno i svako drugo dobro. Latinist V. Gortan, koji je bio i moj profesor, misli da je pridjev nastao od dvo-nos (dvo-bar), tj. od broja dva s nastavkom.¹⁴ Latinsko bonum slijede u izvedenim oblicima svi romanski jezici. Suprotno dobru je malum, malitia i maleficium, što odgovara hrvatskome zlo, zloća, zločinstvo, a po svoj prilici je nastalo od gl. malo-malui-malle, što znači voljeti jedno više nego drugo, najvoljeti, substantivirano: samovolja, čudljivost.

U engleskome postoje dva redovita izraza: good (dobro, dobar sadržaj, srodno God) i well (dobar način). Oba engl. izraza pripadaju indogermanskoj baštini, pa tako Nijemci imaju pridjev gut (dobar) te imenice Das Gute i die Güte. Protivnost dobru je pridjevno böse i

¹⁴ Gortan, Gorski, Pauš, Latinska gramatika, Šk. knjiga. Zagreb, 1954., str. 72.

substantivi das Böse i die Bosheit (od starogerm. "baus", ohol), a u engl. bad i badniss.

Naše hrvatsko dobro plodno je brojnim imenicama: dobroća (stvari), dobrotu (ljudi) s mnogim drugima (dobrobit, dobro -ćudnost, -dušnost, -hotnost, -činstvo, -namjernost, -stivost, -voljnost), a malobrojnim glagolima (lakše je pričati nego činiti!). Uz lijepa imena Dobroslav, Dobromir, Dobre i Dobrila imamo i malko ironijske pridjeveke dobrijan i dobričak.

Rije• filozofije

Što nam o zlu govori filozofija? Je li ona dosad već o tome nešto rekla? Premda je problem zla vrlo teško pitanje te ga neki filozofski učbenici i rječnici izbjegavaju, a neki radije obrađuju pod natuknicom povrede vrednota, ipak ga se u filozofiji ne može sasvim izbjeći, a u etici je ono temeljno pitanje.¹⁵

Na problem zla ljudi su uvijek mislili, jer ih je vazda mučio, pa su pokušavali naći odgovore već u predfilozofsko doba. U magijskim činima i obredima krivnju za zlo prebacivali su na drugoga, najviše na zle duhove, vještice, vampire i slične nemani, prema formuli evil=devil, kako smo već spomenuli. U svojim su mitovima tražili neko objašnjenje pojave zla u svijetu. Drevni su ljudi zamišljali da je na početku vladalo neko "zlatno doba", koje se je poslije izrodilo u teške nevolje zbog pojedinačne ili kolektivne krivnje (izkonski pad, sudbina, tragedija).

A što nam o zlu veli sadašnja filozofija? Njezina su iztraživanja višestruka.

- Jedni filozofi misle da je zlo u sebi neki loši bitak. Ono postoji kao i dobro, ali nosi negativni predznak. Zaratustra propovijeda dva principa: Ahuramadu i Ahrimana (dualizam). Jednako se i Maniu dva suprotna načela nalaze u stalnoj borbi (maniheizam). Gnostici su pak nastojali prevladati sukob dobra i zla, svjetla i tame, nekim

¹⁵ K. Lorenz, *Das sogenannte Böse*, Wien, 1963., München, 1974.; F. Perez Ruiz, *Metafisica del mal*, UPCM, Madrid, 1982.; V. Subilia, *Il problema del male*, Claudiana, Torino, 1987.; M. Neusch, *Il male*, Queriniana, Brescia, 1992.; F. Conesa, *Dios y el mal*, Ed. Univ- de Navarra, Baranain, 1996.; B. Claret, *Geheimnis des Bösen*, Tyrolia, Innsbruck, 1997.; K. Kochanek (Hg), *Wozu das Leid? Wozu das Böse?* Bonifatius, Paderborn, 2002.

tajnim znanjem vjerskih misterija (gnoza). Čak i Plotin je mislio kako bez zla ne bismo ni znali što je dobro.

- Drugi su mislioci držali da je zlo negacija dobra kao bitka. Kako u stvarnosti postoje stalni sukobi, svjetska se zbilja odvija u dijalektici teze (dobro), antiteze (zlo) i sinteze koja sve izmiruje (Hegel). Neki od filozofa insistiraju samo na antitezi i upadaju u nihilizam tvrdeći kako zaista ništa ne postoji (metafizički nihilizam), ako što postoji, ništa se ne može sigurno spoznati (gnozeološki n.) te da ne postoje nikakva moralna dobra (etički n.).¹⁶ Sve je na svijetu samo pozitiv i negativ istoga filma.

- Najveći dio filozofa smatra da zlo nije samostalni bitak, već njegov nedostatak (*malum contingentiae*) kao plod ograničenosti svega stvorenoga. Ako je dobro *causa efficiens*, zlo je *causa deficiens*. Ako nedostatak pogađa prirodni red, to je fizičko zlo, a kad ranjava ljudsku volju ili podliježe sotonskom djelovanju, upadamo u moralno zlo. Za zlo snosi krivnju đavolski napasnik i sam čovjek. Tu je tezu zastupao i Goethe u svome *Faustu*. Naime filozofsko načelo veli: "*Bonum ex integra causa, malum ex quocumque defectu.*" Stoga je naš kozmos u cjelini dobar, pače i najbolji mogući, a zlo je samo manji dio obće stvarnosti.

- Namjesto da evolucijom dobro raste, nastupila je devolucija dobra u zlo. Stvorovi odstupaju od vlastite svrhe zbog svojih slaboba, promašaja, nesposobnosti i neuspjeha. Za njih je zlo gubitak (*malum privativum*), zbog čega padaju u devoluciju, degradaciju i devalvaciju. A nađu se i umna bića koja namjerno krivotvore pojam i namjenu dobra, jer se predaju struji manjeg otpora.

- Uslijed slabobe ljudskog uma i naravi, neki ljudi biraju olako, mjesto pravoga dobra, ono prividno, koje se njima pričinja takvim, a koje je kratkoročno, iluzorno i varljivo gledom na njihovu konačnu svrhu. Nju zamjenjuju povremenim i sporednim ciljevima, koji pašu trenutku situacije u kojoj se nalaze, ali u kojoj se dobro ne snalaze. Primjerice, mnogi su umjetnici priznali da za njih ljepota posjeduje demonsku zavodljivost kojoj ne mogu odoljeti. Na taj način slijede zlo pod vidom dobra (tipični slučaj ovisnika o drogi, alkoholu i nikotinu).

- Napokon valja spomenuti još jednu suvremenu tezu: zlo je sve ono, i samo ono, što šteti životu. Život je naime vrhovna vrijednost i

¹⁶ Neki su kušali uvući u filozofiju ništavila i samoga Krista zbog njegove izjave: "*Sine me nihil potestis facere*" budući da u originalu red riječi glasi "*Sine me potestis facere nihil*". Izvan Boga je sve ništavilo.

najveće dobro, a sve je ostalo uzgredno i nevažno. Dobro je ono što promiče život, a zlo je što mu škodi. E. Fromm obtužuje kao glavna zla nekrofiliju, incest, narcizam i pesimizam.¹⁷ Uzroci životnih nedaća su absurdi kaotičnog svijeta u kojemu živimo (Camus, Kafka), zla kob i sudbina što nas prate te društveni poredak koji je nepravedan i okrutan (Rousseau, Marx).

Iz svega navedenoga proizlazi da je zlo relativan pojam, bez čvrste filozofske podloge. Stoga je Lorenzu i mogao pasti na pamet šokantni naslov spomenute knjige – "Takozvano zlo"! Nažalost, zlo nije takozvano, ono je kruta realnost. Zbog toga je od svih spomenutih teza ipak filozofski najopravdanije mišljenje o zlu kao negaciji i manjku dobra. Čovjek je stvoren i utemeljen na dobru, jedinom opravdanom razlogu svoje existencije, ali je, na nesreću, ograničen u njegovu postizanju i sklon njegovoj degradaciji.

Korisno je na kraju ukazati i na strukturu psihologije ljudske zloće:

1. kriva spoznaja dobra (zbog ograničenosti našeg uma)
 2. izbor prividnog dobra (subjektivnost prosudbe i savjesti)
 3. odluka volje u prilog zla (volja zavedena napašću)
 4. izvedba zle odluke (zlo je lakše izvedivo i prividno korisnije)
 5. na kraju osjećaj krivnje (grizodušje i loše posljedice).
- Osjećaj krivnje je psihološka kazna za počinjeno zlo.

Moralna prosudba

O moralnom se zlu može govoriti na tri jezične razine. Najprije:

1. na opisnoj razini koja nam ocrtava (u indikativu) objektivno stanje stvari, tj. fenomen zla u svijetu,
2. na emotivnoj razini izražuje naš subjektivni stav prema zlu. Kakvo je moje ćudoređe i moje ponašanje i kako reagiram na pojavu zla u svom životu? Očitujem li svoje osobno duševno stanje kako ga doživljujem (gramatički konjunktiv)?
3. na čisto moralnoj razini: kakav bih zapravo morao biti, što moram činiti da budem moralno biće? Koji su stoga moji deontološki zadatci? U jezičnom sustavu dolaze u obzir optativ, gerund, imperativ.

¹⁷ E. Fromm, *Die Seele des Menschen*, Deutsche Verlag Anstalt, Stuttgart, 1979.

Budući da moramo biti kratki, uzet ćemo u obzir samo ovu treću razinu i zapitati se koji su temeljni elementi morala.¹⁸ Neki temelji leže u nama samima a to su razum, volja i savjest. Razum otkriva pravi življenski put, volja ga prihvaća i slijedi a savjest prati. Razum nas upoznaje s prirodnim čudorednim zakonom, a volja nas motivira i potiče na djelo. Kako je savjest najslabija karika u tom lancu, ona mora biti odgojena za pravilno vrednovanje.

Objektivni kriteriji etike jesu finalna struktura prirode čiji smo dio i koja je skrojena po Stvoriteljevu naumu, sama ljudska narav s njezinim duševnim i tjelesnim elementima koje valja držati u stalnoj ravnoteži, ne popuštajući nerazumnim nagnućima. Našim vladanjem treba da upravlja i vjekovna moralna baština čovječanstva, kao što je npr. dekalog. Zbog obćega i zajedničkog dobra vežu nas i pozitivni zakoni društva doneseni na legalni način.

Za svoje smo ponašanje odgovorni mi sami, a ne drugi mjesto nas. Da bi naša odgovornost bila opravdana, ljudsko se djelovanje mora odvijati u punoj mogućoj slobodi. Ne možemo odgovarati za ono što smo načinili u neznanju, pod pritiskom ili nečijim terorom. Rekli smo da se radi o "mogućoj" slobodi, jer naša sloboda nije savršena ni absolutna. Budući da je ljudska i da živimo u zajednici, ona je uvijek ograničena slobodom drugih članova društva. Obće i zajedničko dobro mora imati prednost pred onim što je pojedinačno i privatno.¹⁹

Međutim, moderni trendovi u etici skloniji su slobodi nego auktoritetu, osobnosti više nego prirodi, stvaralaštvu više nego oponašanju, savjesti više nego zakonu, situaciji a ne načelu, uspješnosti, a ne dužnosti, ljubavi mjesto pravde i slično. Inače, ako bismo se pridržavali tradicionalnih vrednota, kako bismo bili moderni? Tako je, primjera radi, jedan moderni katolički bogoslov svoju prvu knjigu

¹⁸ W. M. Kurtines, *Morality, moral behaviour and development*, Wiley, 1984.; A. Pieper, *Ethik und Moral*, Beck, München, 1985.; M. Rhonheimer, *Natur als Grundlage der Moral*, Tyrolia, Innsbruck, 1987.; AA. VV., *La coscienza morale oggi*, Alfonsiana, Roma, 1987.; E. Berti i dr., *Problemi di etica*, Gregoriana, Padova, 1990.; AA. VV., *Teorie etiche contemporanee*, Boringhieri, Torino, 1990.; S. Brandt, *Das Sollen im Sein*, Brockmeyer, Bochum, 1992.; W. Seidel (Hg), *Moral konkret*, Echter, Würzburg, 1993.; M. Conche, *Les fondements de la morale*, PUF, Paris, 1993.; P. J. Piegsa, *Der Mensch – das moralische Lebewesen*, EOS, St. Ottilien, 1996.; R. B. Loudon, *Morality and moral theory*, Oxford Univ. Press, N. York, 1998.

¹⁹ Značajan je natpis na pragu dubrovačke kneževske vijećnice: "Privatorum oblit, publica curate".

moralke naslovio "Das Gesetz Christi", a njezino posljednje izdanje sasvim obrnuto "Frei in Christus"!

Za današnji je naraštaj "moralizam" veće zlo od liberalizma. Približavamo se samim granicama nihilizma. Za nj je načelo dobra začelo robstva, farizejstva i filistarstva. Mi moramo imati svoj osobni, autonomni i stvaralački moral, koji je jedini princip slobode i neovisnosti. Uostalom to razlikovanje dobra i zla, kao i pojam moralnosti obćenito, zastarjelo je, ponižavajuće i antimoderno te pripada prošlosti.

Amoralne sklonosti lako nalaze pristaše i galopiraju zaraznom brzinom. Zaraza zla je učinkovitija od askeze dobra, ugodnija je i širi se poput epidemije te je uhvatila razmjere pandemije. Već su stari mudraci znali da "abyssus abyssum invocat" te da "zmije ne rađaju užeta već izključivo zmije". Pa i naš narod veli: zlo lako dolazi a teško odlazi; te opet: tko zlo čini i sam će ga dočekati. Logično je da tko sam sebi nanosi zlo, ne može biti dobar nikome. Premda je zlo ontičko ništa, existencijalno je štetno i ubojito.

Ljudska moralnost ima dvije dimenzije, objektivnu i subjektivnu. Objektivnu dobroću svakom činu daje njegova vlastita svrha, u filozofskom rječniku "finis operis" (primjer: jelo služi za održavanje života). Subjektivnu vrijednost djela čini činiteljeva nakana, tj. "finis operantis" (ako se opijam i žderem, protivim se objektivnoj svrsi jela i pića). Ako se oba cilja ne poklapaju, nastaje moralni nered, zlo. Kod etičke prosudbe još bi trebalo uzeti u obzir i vanjske okolnosti djela, npr. slobodu djelatnika.

Moralno ponašanje obično nazivamo kreposnim. Krepost ili vrlina je sinonim dobra i umjerenosti u životnim užiticima. Izpravno opaža psiholog Vergote: "Etički se red ostvaruje razumnom uporabom nerazumnih želja".²⁰ Krepost promišljeno, slobodno i trajno bira dobro i uztrajno izbjegava zlo, pa i onda kad je to teško i bolno. U svom izboru kao da kreposnik veli: ja hoću dobro jer je dobro. Razuzdanik naprotiv misli: to je dobro jer ja to hoću. Time lišava dobro njegovih korijena, a na njegovo mjesto postavlja svoju samovolju. Tu je zlo voljno i voljeno, odabrano i odobreno, željno i poželjno.

Na taj način odbacivanje dobra postaje – zlo. Sam čin odbacivanja jest – zloća, a svjesni odabir zla je – zloba (o čemu smo već govorili). U teologiji se takav postupak zove grijeh. A grijeha nema bez osobne krivnje, bilo da je počinjen predhodnom spoznajom zlog čina (znatice) ili podpuno slobodno (hotice).

²⁰ Cit. prema: Le Supplement, br. 4/1984., str. 68.

Teološka osuda zla

Kako smo vidjeli, zlo se u biblijskom i teološkom rječniku naziva grijeh. No teologija ne izbjegava ni njegovo izvorno i temeljno ime zlo, zlodjelo, zloća.²¹ Što je za teologiju zlo? Zbitno možemo reći: zlo je koncentrat ljudskoga egotizma, egoizma i egolatrije. Ukratko: kult sama sebe. Na sugestiju edenske zmije čovjek želi biti bog, sam svoj gospodar i zakonodavac. Pretendira na ono što nije, na božansku moć pa upada u ludilo autizma i "hoda na glavi" (R. Perić).

Ljudska teonomija je obijesna uvreda jedinog i pravog Božanstva, što je izvor svakoga dobra i najveći neprijatelj grijeha. Ono nije samo Summum bonum, nego i Summus Bonus, osobni i dobri Bog, neopravdano vrijeđan svakim hotimičnim grijehom. Grijeh je k tome i rana na tijelu Crkve, koju je Krist ustanovio upravo za borbu protiv grijeha. Jednako tako je grijeh i povreda brata čovjeka (ako sam ja bog, zar to nije i svaki čovjek?) i time cijeloga čovječanstva. Grijeh nas opet vraća u stari politeizam.

Izborom zla grješnik izražuje prezir dobra. Ono više nije vrhovna vrijednost, to postaju mušice jednoga samovoljnog tiranina, čijom se egolatrijom javljaju užasne posljedice praktičnog bezboštva, moralnog bezakonja i amoralnog mentaliteta. Nastupa vrijeme Nietzscheova prevrednovanja svih vrednota, po kojemu je zlo bolje od dobra. Pakao silazi na zemlju i nastani se u srcima ljudi.

Činjenicom zla u svijetu svi smo zbunjeni, a najviše vjernici. Ako je Bog sama dobrota a k tome i svemoguć, zašto nije spriječio pojavu zla i opačine? Bog bi zaista mogao udariti gromom svakoga koji izgovori griješnu riječ ili počini opako djelo, no koliko bi nas nakon toga ostalo živih!? Preživjeli bi i životarili kao roblje Gromovnika, u vječnome strahu neumitne kazne. No, Stvoritelj nas je stvorio ne za svoje roblje, već za dobru i slobodnu djecu. Bog želi biti naš milostivi Otac i u naše je ruke položio slobodu izbora dobra i zla. Možemo se

²¹ J. Hick, *Evil and God of love*. 2. izd. Harper, S. Francisco, 1978.; J. P. Jossua, *Discours chrétien et scandale du mal*, Chalet, Paris, 1979.; J. S. Feinberg, *Theologies and evil*, Univ. Press of Am., Washington, 1979.; C. Belleggia, *God and the problem of evil*, Paul Ed., Boston, 1980.; H. Häring, *Das Problem des Bösen in der Theologie*, Darmstadt, 1985.; K. Surin, *Theology and the problem of evil*, Blackwell, New York, 1986.; G. Bozzi, *Dio esiste? Perché il male?* Lalli, Poggibonsi (SI), 1988.; J. Baudrillard, *La transparence du mal*, Ed. Galilée, Paris, 1990.; V. Possenti, *Die e il male*, SEI, Torino, 1995.; P. Ganne, *L' évangile et le mal*, A. Sigier, Sillery (Québec) 1999.; A. Dettwiler (Hg), *Kreuzestheologie im Neuen Testament*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2002.

odreći čak i njega samoga. On to dakako ne odobrava, ali je našom slobodom vezao svoje vlastite ruke.

Moć zla u svijetu je tolika da se s pravom javlja pitanje Božje odgovornosti za nj.²² Nameće nam se logičan razlog: premda je Bog svemoćan, njegovu svesilnu moć ipak ograničuje sama narav božanstva. Ni on ne može stvoriti nešto što bi bilo ravno njemu i njegovu savršenstvu. To bi bilo stvarno mnogoboštvo. Sve što je stvoreno može biti samo ograničeno i nesavršeno. Tako je nesavršenost i ograničenost nužprodukt stvaranja, manjak dobra i nužno zlo, tamna sjena dobra.

Znajući unaprijed za tu nužnu posljedicu stvaranja i svijestan da svako svjetlo rađa sjenom, ipak je Sveznajući zaključio da će dobroća stvorova biti veće dobro od ništavila. Uvijek je bolje biti nego ne-biti. Bitak i biće su jedini opravdani razlog svemira. A osim toga Bog je posjedovao još jednu svoju mo(gu)ćnost: od zla izvući dobro, odnosno zlo pretvoriti u dobro. Poznata je portugalska poslovice: "I krivim crtama Bog znade pisati ravno."

Doduše, kad ne bi bilo Boga, ne bi postojalo ništa, ne bi bilo ni zla. Kad ne bi bilo Boga, onda bismo svi mi bili bogovi i sve što bismo činili bilo bi korisno i nevino. A što bi bilo kad bi svi ti zemaljski bogovi postali rogovi u istoj vreći? Takav se kaos i zloća ne bi uobće mogli ni zamisliti. Ovo što danas doživljujemo u ljudskome društvu nije ni blijeda slika kozmičkog moralnog kaosa, gdje su bogovi isto što i rogovi. Nije slučajno što se sotona slika s rogovima na glavi. I nije bez razloga zaključio veliki Dostojevski: "Ako nema Boga, sve je dopušteno."

Kako Bog nije indiferentan prema zlu i kako ga doista može preokrenuti u dobro, dokazuje njegovo utjelovljenje u čovjeka Krista. Po mucu i patnji svoga Sina on sudjeluje u svim našim bolima i zlima, uzeo je na sebe sve naše križeve, s nama pati i doživljuje smrt na križu. Na taj način svojim i našim križevima nevini Jaganjac je odkupio sve naše grijeha, a u eshatonu i paruziji će nas osloboditi svih zala.

Upravo u tome se očituje Božja mudrost i providnost što je sposoban svako zlo pretvoriti u dobro te od grijeha izvesti spas. U toj se spasonosnoj pretvorbi krije bolna tajna križa. Unatoč tom božanskom zahvatu u ljudski život, za naš ograničeni um pitanje zla ostaje filozofskom zagonetkom, moralnim spoticajem i vjerskom tajnom. Misterij zla može se tek naslutiti u božanskom savršenstvu

²² A. Gorres, K. Rahner, *Das Böse*, 2. izd. Herder, Freiburg, 1989.

i ljudskom nesavršenstvu, u našoj ograničenoj pameti i pustopašnoj težnji za slobodom. U križu su se susreli božanska dobrota i ljudska zloća. Na našu sreću!

Literatura:

- A. Bucher (Hg), *Das Böse*, O. Müller, Salzburg, 1999.
F. Bousquet, *Le scandale du mal*, Claudiana, Torino, 1987.
E. Drewermann, *Strukturen des Bösen*. 3 sv., 3. izd., Schöning, Paderborn, 1982.
D. R. Griffin, *Evil revisited*, St. Univ. of N. York, Albany, 1991.
St. Gratzel, *Dasein ohne Schuld*, Vandenhoeck, Göttingen, 2004.
H. Häring, *Die Macht des Bösen*, Benziger, Zürich, 1979.
Ch. Journet, *Le mal*, 3. ed. St. Augustin, Maurice, 1988.
J-F. Lyotard, *Moralités postmodernes*, Galilée, Paris, 1993.
M. Neusch, *Le mal*, Centurion, Paris, 1990.
A. Rizzi, *Crisi e ricostruzione della morale*, SEI, Torino, 1992.
D. de Rougemont, *La part du Diable*. Gallimard, Paris, 1947.
J. A. Sanford, *Evil. the shadow side of reality*, Crossroad, N. York, 1981.
S. Vierzig, *Das Böse*, Kohlhammer, Stuttgart, 1984.

PROBLEM OF EVIL AND BADNESS

Summary

Suspicion about the existence of evil in the world is a chimerical one. Evil is a cruel reality of everyday life and philosophically debatable is only its theoretical nature. Evil is not explainable without the good and God, but in such a way that it can only manifest itself as a shadow and defect of good. Evil and good are not two independent ontological entities, let alone two existential principles. In the world created by the Absolute Good there is no place for the principle of bad. If there was something to exist apart from God, something and not nothing, creatures could not enjoy divine perfection. But "God can write straight even with crooked lines", and He solved the problem of evil and sin in a redemptive manner.

Key words: evil, good, philosophy, morality, theology, being, creation, perfection, God.